

hagyományos országáruló szervilizmusát (*A halottak élen*), a tardi helyzet lidéres magyar valóságát (*Magyar vészharang*), a szlovákiai és magyarországi kommunistaüldözések, terrorperek gyalázatos világát (*A Major per, Magyar rap-szódia*).

Írói portréiban is a döntő értékmérő a politikum. Az emberi haladás, a humánium, az antifaszizmus íróit sorakoztatja fel, olyan írókról, költőkről szól, akik népük progresszív törekvéseit, egyetemes emberi érdekeket képviselnek. Kölcseyben a bátorság és állhatatosság, a haza és emberiség dialektikus megfogalmazóját ismeri fel. Balogh Edgár és Forbáth Imre a Magyarországon kívül élő magyar írók hozzá hasonló sorsának képviselői, a magyarság és nemzetköziség összekapcsolásának megtestesítői. Tolsztoj humanitását, erőszaknélküliségét a fasiszta „kraftraum” teóriával állítja szembe. Thomas Mann, Ossietzky, Bertholt Brecht harcostársai a hitlerizmus leleplezésében, az emberiséghez intézett bátor figyelmeztetések manifesztálásában. Fábry egyetlen író bemutatásánál sem feledkezik meg az igazi írói értékek feltárásáról, az emberiségnek szóló értékes gondolataik kibányászásáról.

Írásainak közös jellemzője a bátor, megalkuvástól mentes, következetes hang. Dacol a hivatalos politikai és irodalmi viszonyokkal, cenzúrával és könyvkiadással, mindig őszinte és leleplező írások kerülnek ki írói műhelyéből. Írói bátorság, felelősségtudat, humánium — íme Fábry ars poeticá-jának meghatározói.

Fábry a világos és egyértelmű tartalomhoz adekvát formát teremt. Egyénien, áttekinthető és tömör formában adja közre gondolatait. Módszere a logikus, részletező témakifejtés. Tételeket állít fel, majd ezeket értelmezi. Egyik következtetés szüli a másikat, a kimondott tézisek egymásutánisága gondosan szerkesztett kompozíciót eredményez. Gondolatai is tömörek, egy-egy tanulmánya esetenként egyetlen mondatba sűrítendő. A részletezés csupán az alapos kifejtést, a precíz, ugyanakkor plasztikus megfogalmazást szolgálja. Hosszabb tanulmányainak fejezetekre való tagolása fokozza az áttekinthetőséget és természetesen a jobb megértés lehetőségét. (*Szlovenszkói küldetés: 1938, Embertelenség kimondhatatlansága.*)

*

Simon István avatott kézzel, gondos válogatással állította össze a kötetet, kifejező képét nyújtja az életmű gazdagságának. Fábry Zoltán könyvét Hölvényi György Fábry-bibliográfiája egészíti ki és teszi teljessé. Utóbbiról csak annyit, hogy bár nem a teljesség igényével készült, mégis bő keresztmetszetét nyújtja a szerző életművének. Gazdagsága egyúttal azt is jelzi, hogy az első hazai Fábry-kötetet még számos követheti, és kell is hogy kövesse, hiszen Fábry Zoltán művészete a magyar irodalom felbecsülhetetlen értéke: korszerűen magyar és korszerűen európai. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.*)

FÖLDVÁRI LÁSZLÓ

ILLÉS ENDRE: ÍRÓK, SZÍNÉSZEK, DILETTÁNSOK

Illés Endre több mint hétszáz oldalas esszékötetét úgy olvastam végig, szinte le sem téve, mint egy regényt. Mert valójában az is. Különös esszék ezek: egy-egy író, költő vagy színész valóban szinte novellahősként lép elénk. Illés Endre bámulatos természetességgel fűzi egybe a személyes emlékeket a műelemzéssel, miközben — néha csak egy-egy jól elhelyezett, megfelelő hangulatait szóval vagy egy jellemzésül odakívánckozó anekdotával, történettel — a társadalmi-történeti háttérrel is fölvezet. Látszólag teljesen kötetlen és csapongó, s csak ha elelmélkedünk írásain, akkor érezhetjük meg, mennyire tudatos írói-művészi munka áll mögöttük. Szándékos volt ez a jelzőpár: Illés Endre portréi saját belső törvényekkel rendelkező művészi alkotások, melyeknek fő céljuk, hogy a század (sőt néha régebbi századok) egy-egy jeles íróját, festőjét fölidézzék, s épp a legfőbb törvény: minden e megidézés szolgálatában álljon. Így kezdődik a Csehov és Gorkij levelezéséről szóló elmélkedés Jókaiival, vagy így kerül a kitűnő József Attila-esszébe egy egész kis Salvador Dali-elemzés. Szerves, kiszakíthatatlan részei ezek az adott írásnak, csakúgy mint a hirtelen elbeszélésbe vagy emlékezésbe való átváltás, mely szabadon kötődik a filológiai pontosságú elemzésekhez.

A Csáth Gézáról szóló esszé — *A varázsló halála* — egyike már klasszikusként számon tartott írásainak, s ez az egyszerű, de szuggesztív erejű portré valóban jó példája annak, hogyan él Illés Endre a lélekrajztól az illusztrációkét közben idézett Baudelaire-versen át a gyilkos betegség szinte orvosi leírásáig a legkülönbözőbb eszközökkel, hogy néhány oldalon azok elé is megigéző elevenségű képet rajzoljon Csáth Gézáról, akik talán most hallják először nevét.

Olyan ez a könyv, mint egy regény, mondtuk bevezetőül; s ez az összegyűjtött esszék meglepetésként tartogatott varázsa: hisz Illés Endréről nem egyszer megírták már, hogy portréiban novellahősként jelennek meg irodalmunk alakjai; e „novellákat” azonban valami mélyen húzódó egység fogja össze egyetlen nagy művé: az irodalom- és művészettörténet kitapintható erővonalai. S az, hogy a kötet ily egységes egészet alkot, egyúttal a legbiztosabb mutatója annak is, hogy a szerző mindig érzékenyen figyelt a korra, melyben „hősei” éltek, annak, hogy egyéni portréjuk megrajzolásába észrevétlenül is „bele van írva” a kor. S nem is akárhogyan. A legjobb kritikusoknál is ritka: évtizedekkel előztől készült írásait is épp oly igazaknak érezzük ítéletükben és ábrázolásmódjukban, mintha ma írta volna őket. S ahol másképp van, mint Révész Béla esetében, ott meri a két ellentétes véleményt tartalmazó kritikát egymás mellé tenni, az időre és az olvasóra bízva a döntést. S lényegében nem is ellentmondás ez, hisz épp az író önmagával való vitája hitelesíti a kettősséget: van-e olyan irodalombarát, aki ne vívta volna meg egyik vagy másik íróval kapcsolatban ezt a harcot?

A teljesség igénye vezeti. A teljességért az önmagunkkal való vitát is vállalni kell. S a teljesség számára azt is jelenti: emberi-művészi drámájukban rajzolja meg alakjait. Így válik egyik legizgalmasabb figurájává Bánffy Miklós, „a dilettáns”, vagy Ritoók Emma, „a kékharisnya”, az utolsó pesti irodalmi szalon megalakítója, csakúgy mint az összeférhetetlen Tolnai Lajos vagy Ambrus Zoltán, a már-már istenként tisztelt színikritikus, aki „fél életét színházi beszámolóiba építette be anélkül, hogy a színház a maga masztixsz- és egérszagú illúzióival igazában érdekelt volna”. Illés Endrét viszont érdekli. Nem, nem is a kullisztitkok, hanem az életnek azok az intimitásai, melyek megéreztetik „az élet szép, esztelen pazarlásának” gazdag, megindító, titokzatos varázsát. Egy csodálatos leányfalusi napra emlékszik vissza, melyet Móricz Zsigmondnál töltött, s azt írja: „Az emberi kapcsolatok legtöbbször megkásásodnak vagy megecetesednek. De a *találkozások*-ban nincs semmi romlandó, s talán csak ennyi kell, egy fénylő nyári nap, hogy megérezzük: az írás sohasem fejezheti ki teljesen az író... Nem hiszek a bizalmas életrajzi adatok titkaiban. Az életnek gazdagabb ízében hiszek — s ezt az ízt és fényt kaptam meg attól a régi találkozástól és beszélgetéstől. Az a leányfalusi nyár úgy él bennem, mintha egy kötetten több Móricz-könyv állna polcaimon. Mintha a befejezett sort egy nagyon fontos, döntő mű egészítené ki, mely még tisztábbá, élőbbé teszi a többit.”

S hogy elbűvölik a varázslók varázslatai! Mint valami különleges mágneses tér, olyan számára Kosztolányi vagy Szerb Antal mágikus világa. Mi a varázs titka? — ezt keresi. Mitől parázslik ez a majdnem mitologikus világ, s mi az a titokzatos hév, ami átfúti a sorokat? S csak ritkán felel rá. Ezeket a kérdéseket talán nem is lehet megfelelni. Illés Endre megérteni, megragadni akarja. Az élet teljességében, a csodálatos életpazarlásban fölillantani, ábrázolni egy-egy arcot, egyéniséget. Egyetlen mondat a Kosztolányi-portréből: „Szívesen írt a színházról, sebtiben, szerellemel, könnyeden, sokat.” S egyszerre életközélbe kerül ez a lázas varázsló, „a mérgek tudósa”, aki „a színész különleges mérgeztségének rejtélyét keresi”. Szerb Antalt így jellemzi: „A halhatatlanok felkeltek, az írók elébémentek. Szellemessége, mint a madár szárnycapása: a jelenségeket felrepítette, a nagy írókat fénybe mártotta, és a jó írásokat nemegyszer tréfává varázsolta. Rejtegette kincseit. És titkolta, hogy ehhez a gazdagsághoz nem az istenek segítettek. Szerény bűvészként hajolt meg, aki mutatványa végén leleplezést ígér. Leleplezhetem őt: könnyelmű, pazarló, sebtiben építő tehetség volt.”

Mindez közel sem valamilyen misztifikáló hajlam Illés Endrében. Épp ellenkezőleg. A realista írókhoz vonzódik. A franciák közül Stendhalról, Maupassant-ról, Mauriac-ról ír tanulmányoknak is beillő portrékat, s Flaubert-t, a régi mestert az előszóban megtagadja (a Flaubert-esszé ki is maradt a kötetből). Igazi értője József Attilának, Illyés Gyulának, Németh Lászlónak, és sorolhatnánk a neveket. Sőt, Maupassant-esszéjében imponáló nagyvonalúsággal és tudományos biztossággal leplezi le Paul Morand hamis bika-mítoszáét, oly kegyetlenül, oly kérelhetetlen logikával és fölényes gúnnyal, ahogy egykor Pázmány és Magyarai vitakozhatott.

Szerb Antalról írja ezt is: „Boldog volt. Mindenki boldog, aki megtalálja életformáját.” S Illés Endrét mintha ez bűvölné el a leginkább, mintha ez lenne számára a legcsodálatosabb varázslat: hogy mindenkinek más az életformája. S e káprázó arcképcsarnok minden egyes színében benne van a tökéletesség lehetősége. A megtalált életforma, a megtalált hivatás, a boldogság lehetősége. S a legcsábítóbb kaland nem is az, hogy ítéletet mondjunk, ki hogy vizsgázott, hanem hogy meglessük, megértsük az ő lehetőségét. Azt az egyedüli lehetőséget. Ötven írás egy kötetben: ötven merész vállalkozás. S ötven varázslat írójuktól.

Az egykori mesterről, Babitsról vallja a tanítvány:

„Amikor azon a téli estén Reviczky utcai könyvtárszobájában először fordult hozzám másféle szóval, magányával is beoltott. A magány ítélet. Amikor írunk, magányosabbak vagyunk, mint halálunkban. Indulatainkhoz mindig társat kívánunk, de az írás a meg nem osztható feladatok közül való — aki ír, nem számíthat többé senki segítségére. Az írás állapota mélytengeri szorongatottság, melyben minden szervünk formát változtat.

Persze a magány gőg is, dac is — a hang kibicsaklása, ránk boruló süketség. De ő másfajta magányt adott: ez a magány megvetése volt az olcsónak. A bőrünkbe itta magát, mint a fény. Elégedetlenség és szomjúság volt. A bűvópatak magányát adta — befutni hegyek alá, hangosan és magunkban szólni, sötétben futni, s végül kijönni a fényre.”

Ezt a képet látom magam előtt, Illés Endre portréit olvasva: mindannyiszor a fényre buko bűvópatakot. S amit magában hord: a hosszú, belső utakat megjárt bűvópatak titkai. Ő Schöpflin Mikszáth-könyvéről mondja, én az ő kötetéről: a legnemesebb bűnre csábító kísértés. Ellenállhatatlanul bevon az írók áramkörébe, akikről ír. S az ember újra leveszi a polcra Kosztolányit, Stendhalt, Németh Lászlót. Ennél többet talán nem is kell mondanunk.

Mindez csak ízelítő. Számptalan színt idézhetnénk még. Néhány oldalon, néhány mondatnyi kommentárral megrajzolja Shakespeare Júliáját, egy rövid történettel elénk állítja a szobrász Medgyessy Ferencet. S végül egy észrevétel: talán nem lett volna haszontalan, ha a kötetet jegyzetanyag egészíti ki. Az olvasóban mindig van ennyi kíváncsiság: mikor is írhatta, hol jelent ez meg először? Nem is beszélve a filológusokról. (*Magvető Könyvkiadó 1968.*)

PÁLYI ANDRÁS

JUHÁSZ FERENC: MIT TEHET A KÖLTŐ?

Mit tehet a kritikus, ha ennyire személyes hangvételű, sódró erejű, szuggesztív hatású könyvről akar írni? A szélsőséges, vagy túl könnyű megoldások ilyenkor különösen csábítanak. Próbálja magára erőltetni a tárgyilagos ítélőbíró rideg magatartását, vagy minden ellenállás nélkül átengedje magát a gondolati, érzelmi és nyelvi szépségek áradásának, szemet hunyva közben a kevésbé szép felett? Az egyik esetben törekvése aligha lesz más, mint az objektivizmus pózában való tetszélges, a másikban pedig minden jelentős alkotóhoz és művéhez méltatlan hízelgő tömjénezés. Az egyiket nem lehet megtenni Juhász Ferencről szólva, mert az életmű szenvedélyessége — akármilyen előjellel — óhatatlanul magas érzelmi hőfokú reagálást vált ki az olvasóban is; a másikat nem szabad megtenni, mert Juhász Ferenc annál sokkal többet érdemel.

Nem tudom, mások is így voltak-e, de én egy ritka és különleges élményt, „érzéki csalódást” éltem át a könyvet lapozva: gyakran olvasása közben, és utána is, összbenyomásként olyan érzésem támadt, hogy verseket olvastam, lírát élveztem — a sajátos Juhász Ferenc-i lírát. Ez az „érzéki csalódás” nem is teljesen alaptalan, viszonylagos létjogosultságát műfajelméleti érvekkel könnyen igazolni lehetne. Ez azonban csak felszíni kísérő jelenség, a lényeg ennél mélyebben van. A kötet egésze — valamennyi atomját tekintve: szemléletben, gondolatvilágban, érzésekben, költői képekben, nyelvi stílusban — annyira *egy-lényegű* a versekkel, érintkezésük annyira *közvetlen*, hogy aki Juhász prózai gyűjteményét olvassa, elkerülhetetlenül verseinek atmoszférájában érzi magát, és aki erről a könyvről ír, az menthetetlenül Juhász Ferenc költészetéről is véleményt mond egyben. Nem véletlenül volt szó az előbb a kötet szuggesztivitása kapcsán az életmű szenvedélyességéről.

A *Mit tehet a költő?* mesterien megkomponált szép vallomás a költészetéről, művészetéről. Első és második részében (*A pusztulás ellen, Emberi jelenések*) má-